

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.133>

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ПРИНЦИПУ НЕЗМІНЮВАНOSTІ СУДДІВ

Тимчишин А.М.,

доктор юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри права та гуманітарних дисциплін

Відокремленого структурного підрозділу закладу вищої освіти
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Івано-Франківська філія

Тимчишин А.М. Історичні передумови та еволюція принципу незмінюваності суддів.

У статті розглянуто принцип незмінюваності суддів як ключовий елемент забезпечення незалежності судової системи, що є важливим інструментом для здійснення справедливого правосуддя та становлення демократичного суспільства. Аналізуючи історичний розвиток, еволюційні зміни та сучасне застосування принципу, автор досліджує, як принцип незмінюваності суддів сприяє захисту від необґрунтованого звільнення та політичного втручання в діяльність судді, водночас забезпечуючи стабільність та передбачуваність у правосудді. В статті також обговорюються сучасні виклики, зокрема корупція та політичний тиск, які можуть підривати ефективність цього принципу, та пропонуються можливі рішення і надаються рекомендації для їх подолання. Особлива увага приділяється потребі в балансі між захистом суддів та забезпеченням їх відповідальності, що є вирішальним для підтримки довіри громадськості до судової системи.

Дана стаття може мати значну практичну користь для різних категорій читачів, зокрема, для суддів, практикуючих юристів, законотворців, дослідників, здобувачів вищої освіти за напрямком «право» для подальших досліджень у сфері правосуддя, а також матеріалом для академічного вивчення.

В цілому, наукова стаття сприяє підвищенню обізнаності про важливість принципу незмінності суддів, висвітлює його роль у захисті правової держави та демократії, і може слугувати основою для практичних заходів у сфері правосуддя та законотворчої діяльності.

Ключові слова: принцип незмінюваності суддів, незалежність правосуддя, судочинство, судова система.

Tymchyshyn A.M. Historical aspects and evolution of the principle of judicial immutability.

The article examines the principle of the immutability of judges as a key element in

ensuring the independence of the judicial system, which is an important tool for the administration of fair justice and the establishment of a democratic society. Analyzing the historical development, evolutionary changes, and contemporary application of the principle, the author explores how the principle of the immutability of judges contributes to protection against unjustified dismissal and political interference, while ensuring stability and predictability in justice. The article also discusses contemporary challenges, including corruption and political pressure, which can undermine the effectiveness of this principle, and proposes possible solutions and recommendations for overcoming them. Particular attention is paid to the need for a balance between protecting judges and ensuring their accountability, which is crucial for maintaining public trust in the judicial system.

This scientific article can be of significant practical benefit for various categories of readers and sectors of society, including judges and lawyers, legislators, researchers, law students for further research in the field of justice, as well as material for academic study and debates.

Overall, the scientific article helps to raise awareness of the importance of the principle of the immutability of judges, highlights its role in protecting the rule of law and democracy, and can serve as a basis for practical measures in the field of justice and legislation.

Key words: principle of judicial immutability, judicial independence, judiciary, court system.

Постановка проблеми. Принцип незмінності суддів є однією із ключових гарантій незалежності судової системи – це концепція, яка передбачає, що суддів не можна відводити або замінювати без об'єктивних причин, завдяки чому судді можуть виконувати свої обов'язки без страху звільнення чи переслідування в результаті своїх рішень. На законодавчому рівні ці гарантії закріплені у Конституції України, так у відповідності до ч. 4 ст. 126 суддя обіймає посаду безстроково [1]. У відповідності до ч. 1 ст. 53

Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судді гарантується перебування на посаді судді до досягнення ним шістдесяти п'яти років, крім випадків звільнення судді з посади або припинення його повноважень відповідно до Конституції України та цього Закону [2].

Цей принцип має на меті захистити суддів від свавілля виконавчої влади, політичного тиску та інших форм втручання, які можуть підірвати незалежність судової влади та принцип поділу влад. Згідно з цим принципом, у різних країнах світу по-різному здійснюється призначення суддів та перебування їх на посаді. Здебільшого, суддя призначається на певний термін, , наприклад, до досягнення пенсійного віку, або навіть довічно, і не може бути відсторонений або переміщений без серйозних причин, які, зазвичай, мають бути визначені законом та встановлені в результаті справедливого процесу. До таких причин можуть належати вчинення злочину, невиконання службових обов'язків, зловживання ними, недієздатність чи непридатність до виконання обов'язків судді [2].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика принципу незмінюваності суддів була і продовжуватиме залишатися актуальним предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема О. Абросімової, Д. Андрусенко, В. Веніславського, В. Єгорова, В. Капустинського, А. Лапкіна, В. Погорілка, О. Скрипнюка, О. Совгирі, В. Федоренка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка, Н. Шукліної та інших. Проте, дана тематика потребує подальшого наукового обґрунтування у зв'язку із сучасними запитами суспільства.

Мета та завдання – полягає у дослідженні генезису даного принципу, пошуку та виявленні шляхів вирішення актуальних теоретичних проблем поняття принципу незмінюваності суддів у контексті судової реформи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Принцип незмінності суддів важливий не лише для захисту самих суддів, але й покликаний забезпечити довіру громадськості до судової системи, гарантуючи, що рішення суддів ґрунтуються виключно на законі та їхніх переконаннях щодо справедливості, без впливу зовнішніх факторів. Проте у сучасному українському суспільстві рівень недовіри до системи судоустрою загрозливо високий. Так, за даними соціологічного дослідження, виконаного на замовлення Офісу Ради Європи, українським судам повністю довіряє лише 1,7% українців, скоріше довіряють ще 11,3%, при цьому не довіряють взагалі 40,6% [3]. Ці дані свідчать про нагальну необхідність ретельного дослідження даного питання, розробки та впровадження дієвих рекомендацій, які можна імплементувати у процесі реформування системи судоустрою України.

Цілком погоджуємось зі слушно думкою Ю.С. Шемшученко, який зазначає, що у розвитку системи правосуддя провідних країн Європи існують певні загальні риси, які становлять інтерес для України, зокрема, в частині організаційно-правових гарантій діяльності суддів судів загальної юрисдикції [4, с. 52].

Як вірно зауважує А.В. Лапкін, принцип незмінюваності суддів передбачає наявність закріплених у законі гарантій стабільного перебування на займаній посаді і виконання своїх професійних обов'язків з метою підвищення незалежності суддів. Автор поняття незмінюваності суддів розглядає в організаційному (постійність перебування на займаній посаді) та процесуальному (незмінність складу суду при розгляді конкретної справи) розумінні [5, с. 37].

Розглянемо історичні передумови виникнення принципу незмінності суддів, що тісно пов'язані з розвитком ідей правової держави та необхідністю захисту прав і свобод громадян від свавілля влади. Цей принцип зароджувався в періоди, коли зростала потреба в незалежності судової влади від виконавчої та законодавчої гілок. Основні етапи його розвитку включають:

Стародавній світ і Середньовіччя. У деяких стародавніх цивілізаціях, наприклад, у Древньому Римі, існували заходи, спрямовані на забезпечення незалежності суддів, але ці заходи були обмежені та не систематизовані. Судочинство Стародавньої Греції значно відрізнялося від судочинства інших державних утворень Античності. Як вказує В.А. Капустинський: «у Стародавніх Афінах уже було запроваджено колегіальні судові органи на постійній платній основі, що виконували широкий спектр функцій у державі і суспільстві. Серед них основною функцією залишалось здійснення правосуддя, а серед допоміжних можна виокремити законодавчу та функцію контролю» [6, с. 44]. В середньовічній Європі збільшення впливу монархів часто призводило до підпорядкування судової системи королівській волі.

Ренесанс і Просвітництво. Ренесанс і, зокрема, епоха Просвітництва принесли ідеї раціоналізму, особистих свобод і законодавчої влади, що лежать в основі сучасних правових систем. Філософи Просвітництва, такі як Джон Локк та Шарль де Монтеск'є, виступали за розділення влади та захист прав індивідуума, включаючи захист від свавілля через незалежну судову систему.

Революції 17-18 століть. Англійська революція 17 століття, Американська революція (кінець 18 століття) та Французька революція (кінець 18 століття) мали значний вплив на розвиток правових принципів, включаючи незмінність суддів. Вони поклали початок трансформації у правових системах, які прагнули забезпечити

незалежність судової влади. Становлення та розвиток принципу доступності правосуддя у період Нового часу (наприклад, в Англії, Франції, Нідерландах, дещо пізніше – у новостворених США) нерозривно пов'язаний уже з формулюванням політико-правової ідеї розділення влад з виокремленням самостійної судової гілки влади [7, с. 51].

Розвиток національних конституцій. У 18 та 19 століттях, з прийняттям конституцій у багатьох країнах, принцип незмінності суддів почав закріплюватися на законодавчому рівні. Наприклад, Конституція США встановлює, що судді Верховного Суду «залишатимуться на своїх посадах під час добропорядної поведінки», що фактично означає довічне призначення.

Еволюція принципу незмінності суддів відбувалася на тлі розвитку концепцій правової держави, демократії, та незалежності судової влади. Протягом 19 та на початку 20 століття, з розширенням демократичних інститутів та консолідацією національних держав, принцип незмінності суддів став закріплюватися у національних законодавствах та конституціях багатьох країн. Це було спрямовано на зміцнення незалежності судової влади та її захист від політичних коливань та впливу.

Упродовж 20 та на початку 21 століття міжнародні норми та стандарти, такі як Римський Статут Міжнародного кримінального суду, Європейська конвенція з прав людини, Венеціанська комісія, розвинули та уточнили принцип незмінності суддів, разом з тим було визначено додаткові гарантії:

– гарантії прозорості призначення суддів – це норми, що підкреслюють важливість прозорих та об'єктивних процедур призначення суддів, які повинні базуватися на меритократії, тобто на професійних навичках та здібностях, а не на політичних симпатіях чи зв'язках;

– фінансова незалежність суддів є критично важливою для забезпечення їхньої загальної незалежності. Цей аспект включає належне фінансування судової системи та адекватне забезпечення суддів, що мало би гарантувати стійкість перед фінансовим тиском або спокусою незаконного збагачення, отримання неправомірної вигоди;

– захист від неправомірного відсторонення забезпечується міжнародними стандартами, що вимагають чітких процедур для будь-якого відсторонення або дисциплінарного притягнення суддів, гарантуючи застосування таких заходів лише за наявності серйозних підстав, встановлених законом, і відповідно до справедливого процесу;

– професійна підготовка та підтримка передбачає важливість безперервної освіти та професійного розвитку суддів, що допомагає забез-

печити поінформованість суддів у передових юридичних інноваціях та практиках, для підвищення якості та справедливості судових рішень;

– незалежність у прийнятті рішень базується на повній свободі прийняття рішень без будь-якого зовнішнього втручання або тиску. Міжнародні норми підкреслюють, що ніяка сторона влади (виконавча, законодавча чи інша) не повинна мати можливості впливати на рішення суддів;

– система судового самоврядування передбачає введення механізмів, які дозволяють судовій системі самостійно управляти власними внутрішніми справами, персоналом, фінансами та адміністративними процесами, забезпечуючи при цьому її незалежність та неупередженість.

У радянській системі судочинства, яка діяла виключно в інтересах влади, основні засади (принципи) судочинства: верховенство права; повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом; гласність і відкритість судового процесу; змагальність сторін; забезпечення права на апеляційний перегляд справи; забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення; неприпустимість зловживання процесуальними правами, були відсутні в судовому процесі [8, с. 69].

Принцип незмінності суддів в Україні має декілька ключових особливостей, які відображаються в національному законодавстві та практиці їх застосування. Ці особливості ґрунтуються на Конституції України [1], Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [2] та інших нормативно-правових актах, які регулюють діяльність судової системи. Зокрема, принцип незмінності в Україні гарантує, що суддя призначається на посаду безстроково після проходження п'ятирічного строку на посаді судді на перше призначення, що є своєрідним «випробувальним терміном». Така безстроковість призначення є важливою гарантією незалежності суддів, оскільки вона захищає їх від свавільного звільнення та гарантує стабільність їхньої роботи.

Суддів в Україні можна звільнити з посади лише за обмеженими обставинами, визначеними законом, такими як досягнення вікового цензу, стан здоров'я, який не дозволяє виконувати суддівські обов'язки, порушення присяги або вчинення дій, що дискредитують звання судді [2].

Українське законодавство встановлює чітку систему дисциплінарної відповідальності для суддів відповідно до ст. 107 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що включає дисциплінарні скарги та процедури, які мають бути дотримані при розгляді скарг на дії суддів [2]. Це спрямовано на забезпечення об'єктивності та справедливості при розгляді питань дисциплінарної відповідальності.

Система судового самоврядування в Україні, до якої належать Вища рада правосуддя та інші органи, відіграє важливу роль у захисті принципу незмінності суддів, включаючи рішення про призначення, переведення або звільнення суддів. Принцип незмінності суддів виконує кілька ключових функцій і переслідує важливі цілі у правовій системі. Він є фундаментальним для забезпечення незалежності судової влади і правосуддя.

Ще однією функцією принципу незмінності суддів є захист основоположних прав та свобод людини, оскільки незмінність суддів забезпечує стабільність правосуддя, а отже сприяє створенню передбачуваного та зрозумілого правового середовища для громадян та бізнесу. Довгострокова перспектива на посаді дозволяє суддям накопичувати значний досвід та підвищувати свою професійну кваліфікацію, що позитивно впливає на якість та ефективність судочинства. Принцип незмінності суддів є ключовим елементом в механізмі поділу влади, забезпечуючи баланс та взаємну перевірку між гілками влади. Це допомагає запобігати надмірному концентруванню влади в руках однієї гілки та сприяє здоровому функціонуванню демократії, забезпечуючи ефективне виконання судовою системою своїх функцій як незалежного арбітру у вирішенні юридичних спорів та захисті прав громадян.

Поряд із беззаперечними перевагами, принцип незмінності суддів у сучасному світі зіштовхується з низкою викликів, зокрема, з проблемами корупції та політичного втручання. Ці фактори суттєво підривають довіру громадськості до правосуддя та ефективності судової системи в цілому. Корупція серед суддів є однією з головних загроз для принципу незмінності. Незважаючи на те, що цей принцип спрямований на захист суддів від неправомірного звільнення, він також може ускладнити відсторонення корумпованих суддів від виконання їхніх обов'язків. У деяких випадках, надмірна захищеність може створити умови для безкарності, коли судді, зловживаючи своєю недоторканністю, можуть брати участь у корупційних діях.

Політичне втручання у судову систему також являє собою значний виклик. У теорії, принцип незмінності повинен захищати суддів від політичного тиску та дозволяти їм ухвалювати рішення безстрашно та неупереджено, проте, на практиці, у деяких країнах політичні сили можуть використовувати різноманітні методи для того, щоб вплинути на суддів, включаючи погрози, прямий тиск або навіть маніпуляції при призначенні чи підвищенні в посаді.

Відповідь на ці виклики вимагає збалансованого підходу, який з одного боку забезпечить захист суддів від необґрунтованого втручання,

а з іншого – дозволить ефективно притягати до відповідальності тих, хто зловживає своїм статусом. Серед можливих рішень є сенс розглядати такі заходи, як посилення дисциплінарної відповідальності, забезпечення чітких, справедливих процедур для розслідування звинувачень у корупції та інших зловживаннях, проте пошук дієвих рекомендацій потребує більш ретельного науково-теоретичного обґрунтування та апробації у практичній діяльності.

Розширення критеріїв відбору та призначення суддів також може розглядатися як одне з рішень окресленої проблеми. Удосконалення процесів відбору і призначення суддів передбачає залучення незалежних органів, а сама процедура повинна бути максимально прозорою та об'єктивною. Це може допомогти мінімізувати ризики політичного втручання та підвищити довіру соціуму до судової системи.

Варті уваги такі фактори, як забезпечення незалежності судової системи шляхом посилення механізмів судового самоврядування, співпраця з міжнародними організаціями та іншими країнами для впровадження найкращих практик і стандартів в галузі судочинства, посилення ролі громадянського суспільства та ЗМІ, забезпечення підзвітності суддів перед громадськістю через активну участь громадянського суспільства та вільних ЗМІ в моніторингу діяльності судів.

Окремої уваги заслуговує впровадження технологічних нововведень, таких як електронні судові системи, які унеможливають вплив так званого «людського фактору», що забезпечить прозорість, зменшить можливості для корупційних проявів та зловживань, сприятиме поліпшенню доступу громадськості до судового процесу.

Вказані заходи при їх комплексному застосуванні можуть допомогти подолати виклики, з якими стикається принцип незмінності суддів, і зміцнити довіру громадськості до судової системи, її незалежності та ефективності.

Висновки. Аналізуючи історичний розвиток та еволюцію принципу незмінності суддів, можна сформулювати наступні висновки та рекомендації: Фундаментальна роль у забезпеченні незалежності судової системи, як показує історичний розвиток, належить принципу незмінності суддів, що є критично важливим для відмежування судової влади від політичного та іншого зовнішнього втручання.

Еволюція принципу незмінності суддів відбувалась відповідно до потреб та запитів суспільства. Принцип незмінності суддів адаптувався разом із змінами у політичних системах та правових доктринах, підкреслюючи власну гнучкість та важливість для різних правових систем. Разом з тим надзвичайно важли-

во досягнути балансу між незмінністю та відповідальністю суддів. Історія показує, що для ефективності принципу необхідно знайти баланс між захистом суддів від необґрунтованого втручання та забезпеченням їх відповідальності перед суспільством. Досліджуване питання потребує ретельнішого вивчення, особливо на сучасному етапі розвитку суспільства, враховуючи стрімкі зміни в соціумі, науці і технологіях, накопичення протиріч у самій системі судоустрою, тому на даний час можна лише орієнтовно запропонувати ряд загальних рекомендацій щодо удосконалення функціонування принципу незмінюваності суддів:

– удосконалення процесів відбору та призначення суддів, включаючи прозорість, об'єктивність та залучення незалежних органів, для мінімізації ризиків корупції та політичного втручання;

– розробка ефективної та справедливої дисциплінарної системи для суддів, яка дозволить ефективно реагувати на зловживання, забезпечуючи при цьому захист від необґрунтованих звинувачень;

– розвиток та підтримка систем судового самоврядування, що забезпечують судовій системі автономію у внутрішньому управлінні, бюджетуванні та кадровій політиці;

– забезпечення постійного професійного розвитку та навчання суддів для підтримки високого рівня їх кваліфікації, етики та ефективності в умовах мінливого правового середовища. Це включає доступ до найновіших правових досліджень, міжнародних стандартів та практик, а також обмін досвідом з колегами з інших країн;

– впровадження технологій та практик, які сприяють прозорості судових рішень та процесів, а також активізація залучення громадськості та засобів масової інформації для спостереження за діяльністю судів;

– оновлення та удосконалення законодавчих актів, які регулюють статус та діяльність суддів, для відображення сучасних викликів і потреб, а також для забезпечення ефективної боротьби з корупцією та зловживаннями в судовій системі;

– поглиблення міжнародного співробітництва у сфері правосуддя для використання глобального досвіду в реформуванні судової системи, зокрема через програми обміну та спільні тренінги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/01/11/7279542> (дата звернення: 10.01.2024).
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 10.01.2024).
3. Чижик Г. Чому судам досі довіряють лише 1,7% українців, і що з цим робити. *Українська правда*. 2021. 11 січ. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/01/11/7279542> (дата звернення: 10.01.2024).
4. Шемшученко Ю.С. Судова реформа в Україні у світлі європейського досвіду: конституційний аспект. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 6(33). С. 47–59.
5. Лапкін А.В. Організація судових та правоохоронних органів України: навч. посіб. у схемах. Вид. 4-те, змін. і допов. Харків, 2015. 166 с.
6. Капустинський В.А. Особливості функціонального призначення судових органів у давніх державах. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 2. С. 36–46.
7. Андрусенко Д.В. Історико-правові аспекти становлення та розвитку принципу доступності правосуддя. *Нове українське право*. Київ: Київський регіональний центр Національної академії правових наук України, 2021. Вип. 6. 262 с.
8. Марочкін І.Є. Організація судових та правоохоронних органів. Харків: Право, 2013. 528 с.